

2° Boğazlılarda: $\frac{k}{g}$ ve $\frac{k}{y}$ (ki boğuk süreksizlerle, çınlak sürekliler arasındadır).

Boğazlılar arasındaki ve ayrıca $\frac{f}{c}$ arasındaki değiş tokuşlar ancak isimlere ait olduğu için, bunlardan daha ileride (bak. § 202 den 206) bahsedilecektir.

c. den (sonra)	}	= ç	p	: —
			f	: ec (ç) - fan;
			t	: ic (ç) - tima', ic (ç) - tisar, mûc (ç) tebâ;
			s	: ec (ç) - sam, tec (ç) - sim;
			ç	: —
			ş	: —
			k	: —
			k	: —
			h	: mec (ç) - hal, tec (ç) - hiz;
			,	: —

Kendilerinden sonra yumuşak konsonlar veya vokaller geldiği zaman kendi aslı sesiyle kalır; mükerrer (teşditli) olanlar da böyledir:

c. den (sonra)	}	= c	vok.)	: cebel, becāyiş, ecel;
			r	: mec - rah, tec - ribe, mec - rā, ic - rā;
			z	: ec - zā, tec - ziye, mec - zam;
			l	: mec - lis, ic - lâl, hac - le, nec - lâ, tec - lid;
			m	: mec - muğa, ic - mağ, mec - mî;
			n	: nec - mi, mec - nun, ec - nās, ec - nebi;
			v	: tec - vid, tec - viz;
			y	: tec - yid, tec - yil;
			d	: tec - did, ec - dad, nec - det, vec - di;
			teş.)	: mec - cāni, lûc - ce, mûrec - cağ, vs.

Bunlar arasında sükûnlu c den sonra hareketli d geldiği zaman bazı halk dilinde bu c, ç ye yakın; l geldiği zaman ise j gibi söylenmeye mütemayildir: nec (ç) det, vec (ç) di; nec (j) lâ, ic (j) lâl, vs.

b. (Çok heceli kelime sonlarında): Bunlar içinde de aslı olarak ç olanlar vardır ki, sükûnlu ve hareketli hallerinde bu seslerini muhafaza ederler; ancak öz türkçe isimlerde böyleleri yoktur; onların hepsi aslında c olup, sükûn hallerinde ç ile değiş tokuş eder; hareket hallerinde daima c olarak söylenir.

Ancak fiil köklerinde aslı ç veya c olanlar vardır:

ç: iç. — iç-er; göç — göç-üp; kaç — kaç-an; uç — uçamaz;

c: güc(ç) — güc-endi; tac(ç) — tac-andı; (böyleleri pek azdır);

Aslı c olanlar:

(Sükûnlu hallerinde): ağac(ç), ardic(ç), kulunc(ç), — gümec(ç), sevinc(ç), ödünc(ç).

(Hareketli hallerinde) ağac-ı, ardic-ün, kulunc-a — gümec-i, sevinc-e, ödünc-e, vs.

Yine bu Türk tecvidinin tesiriyledir ki, türkçeye yabancı dillerden gelmiş kelimelerde de aynı esas (sükûnlu halinde c > ç) hüküm sürer. Bunlarda aslı c veya ç olanlar ayrılır:

179. $\frac{c}{s}$ değiş tokuşu.

$\frac{c}{s}$ değiş tokuşu, bazı fiillerde görülebilir.

ç. (Sükûnlu hallerinde): *Kamboç, Grenoviç, Kembric, Pasic*;

(Hareketli hallerinde): *Kamboç-a, Grenoviç-e, Kembric-i, Pasic-in, vs.*

c. (Sükûnlu hallerinde): *ihtiyac(ç) Halic(ç), orac(ç) (urûze, bir günlük'ten).*

(Hareketli hallerinde): *ihtiyac-ı, Halic-e, oruc-u, vs.*

C. Yabancı kelimeler içinde sert konsonlardan (evel) sükûnlu halde bulunan c lerin ç ile değiş tokuş etmesi ve yumuşak konsonlardan (evel) kendi sesiyle kalması esasının zıddı olarak, türkçe kelimeler içinde (baş c li bir ek dolayısıyla) sükûnlu sert bir konsondan (sonra) gelen c ler ç ile değiş tokuş eder; ve sükûnlu yumuşak konsonlardan (sonra) ise kendi sesiyle kalır:

$\left. \begin{array}{l} p \\ f \\ t \\ s \\ ç \\ ş \\ k \\ k \\ h \end{array} \right\} = ç$	$\left. \begin{array}{l} p \\ f \\ t \\ s \\ ç \\ ş \\ k \\ k \\ h \end{array} \right\} = ç$	: <i>top-c(ç)u, çöp-c(ç)ü;</i>	: <i>kebab(p)-c(ç)ı, ahabab(p)-c(ç)a;</i>
		: <i>gergef-c(ç)t;</i>	: <i>keyif-c(ç)e;</i>
		: <i>et-c(ç)i, çift-c(ç)i;</i>	: <i>zerzavat-c(ç)t;</i>
		: <i>ses-c(ç)e;</i>	: <i>mağasc(ç)ı, miras-c(ç)a;</i>
		: <i>kirec(ç)-c(ç)i, kılıc(ç)-c(ç)a;</i>	: <i>pabuc(ç)-c(ç)u, ihtiyac(ç)-c(ç)a;</i>
		: <i>baş-c(ç)ı, aş-c(ç)ı (= ah-ç)ı;</i>	: <i>naķış-c(ç)a;</i>
		: <i>ķabak-c(ç)ı, tavak-c(ç)u;</i>	: <i>Farūk-c(ç)ça, harik-c(ç)t;</i>
		: <i>ekmek-c(ç)i, köpek-c(ç)e;</i>	: <i>tebrik-c(ç)i,</i>
: <i>leh-c(ç)e, vs.</i>	: <i>sabah-c(ç)ı, refah-c(ç)a, vs.</i>		

Kendilerinden sonra yumuşak konsonlar veya vokaller geldiği zaman kendi aslı sesiyle kalır:

$\left. \begin{array}{l} vok. \\ r \\ z \\ l \\ m \\ n \\ v \\ y \end{array} \right\} = s$	$\left. \begin{array}{l} vok. \\ r \\ z \\ l \\ m \\ n \\ v \\ y \end{array} \right\} = s$	: <i>(acı, cüce, cici), arı - cı, örü - cü;</i>	: <i>baba - ca, mahallebi - ci;</i>
		: <i>ķar - cı, kırar - casına, kör - ce;</i>	: <i>pazar - cı, mezar - cı, zor - ca;</i>
		: <i>göz - cü, buz - cu, biz - ce;</i>	: <i>narasız - ca, ingiliz - ce;</i>
		: <i>bal, - cı, bol, - ca, yol, - cu;</i>	: <i>fal, - cı, ikmal - ce;</i>
		: <i>mum - cu, kuyum - ca;</i>	: <i>hamam - cı, ikram - ca;</i>
		: <i>oyun - cu, han - cı, yaban - cı;</i>	: <i>insan - ca, fırın - cı;</i>
		: <i>av - cı, ev - cı, sav - cı;</i>	: <i>İslāv - ca;</i>
		: <i>yay - cı, boy - ca, kolay - ca; vs.</i>	: <i>çay - cı, dehbey - cu; vs.</i>

Dişlilerden: s. z.

a (Tek heceli kelime sonlarında): Bunlar aslı olarak ya s, veya z olanlardan ibarettir ki, s olanlar da, z olanlar da hareketli hallerinde aslı söylenişlerini belli ederler.

Aslı s olanlar: sükûnlu ve hareketli hallerinde esas sesleriyle kullanılanlardır:

(Sükûnlu hallerinde): *pas, tirs, pus, — ters, pis, süs, vs.*

(Hareketli hallerinde): *pas - ı, tirs - a, pus - uñ — ters - i, pis - in, süs - ü, vs.*

Aslı z olanlar: tek hecelilerde gerek sükûnlu gerek hareketli hallerinde (z) olarak söylenenlerdir:

(Sükûnlu hallerinde): *yaz, kız, buz - bez, iz, yüz;*

(Hareketli hallerinde): *yaz - ı, kız - a, buz - u — bez - in, iz - i, yüz - ü, vs.*

MI. : كيدن *gid-en*, كبتك *git-mek'ten*;

ايدر *ed-er*, ايتك *et-mek'ten*.

كوتك *güt-mek*, دبتك *dit-mek*, طاتق *dat-mak* [1] ta da böyledir. *muk.* يوتق *yut-mak*, ki bundan *yud-um*, veya *yut-um* gelir [2] § 855.

[1] *tat-mak* olacak; A.U.E.

[2] Bu fiil kökü lehçemizde *d* li değil, (*t*) lidir: *yut-up*, *yut-acak*, *yut-ar*, *yut-arak*, *yutul-maz* v.s.; fakat bir isim türemesi olan «*yut-um*» da, müstesna olarak *t* nin *d* ile değiş tokuş ettiği görülmektedir. A.U.E.

Bununla beraber bunlar mücerret hallerinde sükûnlu iken *z* söylenişi olmalarına rağmen, kendilerinden sonra katılan bir ekin veya sonra gelen bir kelimenin baş harfi sert bir konson ise, söylenişte bu *z* ler sükûn hallerinde *s* ile değiş tokuş ederler:

$\left. \begin{array}{c} p \\ f \\ t \\ s \\ ç \\ s \\ k \\ k \\ h \end{array} \right\} z \text{ den (sonra)}$	$= s$	:	<i>az (s) para, bez (s) parçası, toz (s) pembe</i> ;
		:	<i>saz (s) faahı, az (s) fena</i> ;
		:	<i>göz (s) tepe, öz (s) türkçe, kız (s) tarafı, düz (s) taban, toz (s) toprak</i> ; [1]
		:	<i>yüz (s) süz, düz (s) sarı, biz (s) se, siz (s) siniz, naz (s) sevmeyiz</i> ;
		:	<i>kaz (s) çobanı, yüz (s) çadır, bez (s) çanta</i> ;
		:	<i>yüz (s) şart, az (s) şerefli</i> ;
		:	<i>az (s) kalısın, boz (s) kurd, düz (s) kapı, yüz (s) kadar, boz (s) toğun</i> ;
		:	<i>yüz (s) kişi, biz (s) kim, boz (s) kürk</i> ;
:	<i>buz (s) hâne, yaz (s) havası, yüz (s) havası, vs.</i>		

Türkçeye yabancı dillerden gelmiş kelimeler içinde de, aslı *s* veya *z* (ظ ع ز ذ) olanlar vardır:

s : *hars, lems, temäs, hırs* > *hars-i, lems-e, temäs-ı, hırs-ın*, vs.

z : *farz, gürz, aziz, lâfız* > *farz-ı, gürz-ün, aziz-im, lâfız-ı*, vs.

Türk tecvidinin tesiriyledir ki, türkçeye yabancı dillerden gelmiş kelimelerde de aynı esas (sükûnlu halinde *z* > *s*), yukarıki sert konsonlardan sonra hüküm sürer: *farz (s) sayar*; *gürz (s) çaldı*, vs.

Kelime içinde de *z* veya *o* hükümde olan bir konson, sükûnlu halinde iken kendisinden sonra bu sert konsonlardan biri bulunursa, yine *s* ile değiş tokuş eder:

ız (s) tırab (veya *z* kalırsa, yanındaki sert *t*, *d* ile teğiş dokuş ederek: *ız- [d] trab*), *ız (s) tırar*, *muz (s) tar*, *mez (s) kûr*, *mez (s) heb*, *maz (s) har*, vs.

Fakat türk tecvidi tesiriyle yabancı kelimeler içindeki sükûnlu *z* ler, kendisinden sonra yumuşak bir konson bulunduğu zaman kendi sesini muhafaza eder:

[1] *bezesten* > *bedesten* kelimesinde de böyledir. Eski türkçe izafet kaidesile yapılan bu terkipli kelimenin *n* > *m* değişimiyle aslı, *bed'iz (s) tam* (sanatlı ve bedii şeyler çarşısı «kapalı çarşı») dir. *bed'iz* (Dergi: *bediâ*, nakış, resim masnuat, tezyinat); *tam* (eski türkçede, asıl yerden yüksek şey, duvar manasında ise de, lehçemizde «*ad*» ile, evin en yüksek yeri ve üstü + üstü ve etrafı kapalı her yer: *ev, ahır, hapishane*). A.U.E.

Tek heceli ilkleme (primitif) fiillerde pek nadir olan bu hadise, çok heceli fiillerde sık sık görülür:

MI. : اونوتقى *unut-mak*, اونودلقى *unud-ul-mak*, (veya *unut-ul-mak*).

s den (sonra)	vok.)	:	<i>ez - an, mez - ar ;</i>
	r	:	<i>maz - ruf, 'az - rü, ez - rak ;</i>
	z	:	---
	l	:	<i>muz - lim, maz - lum, fazla ;</i>
	m	:	<i>müz - min, ez - mine, iz - mar, Naz - mi ;</i>
	n	= z	<i>maz - nun, vez - ne, haz - ne, İz - nik ;</i>
	v	:	<i>tez - vir, cez - ve ;</i>
	g	:	<i>tez - gin ;</i>
	.	:	<i>ez - 'af ;</i>
	b	:	<i>iz - be, ez - ber, mez - bele, vs.</i>

b. (çok heceli kelime sonlarında): Bunlarda aslı olarak hepsi z dir ki, sükûnlu hallerinde $z > s$ deyiş tokuşu yaptıkları halde, hareketli hallerinde daima kendi öz seslerini belli ederler :

(Sükûnlu hallerinde): *yaramaz (s), arsız(s), topuz(s), Et - yemez (s), temiz (s), yüz(s)süz(s) ;*

(Hareketli hallerinde): *yaramaz-ın, arsız-a, topuz-u, Et-yemez-e, temiz-c, yüz(s) süz-ün, vs.*

Çağatay türkçesinde bunların hepsi s olarak gösterilir: *ايماس imes, كيلماس kilmes, ائماس aımas, كوماس komas, vs.*

Lehçemizde ise, yalnız hareketli hallerinde z oluyorlar (ki kendilerinden sonra sert konsonlarla yine böyle s dir: *bilmez (s) siniz, bilmez (s) çesine, pekmez (s) çi, vs.* (bak. tek hecelilerdeki durumlarına).

Bu Türk tecvidinin tesiriyledir ki, türkçeye yabancı dillerden gelmiş kelimelerde de aynı esas (sükûnlu halinde $z > s$) hüküm sürer.

Bunlarda aslı z veya s olanlar ayrılır :

(Sükûnlu hallerinde): *nâmas, mîras > nâmâs-u, mîrâs-ı, vs.*

(Hareketli hallerinde): *namaz (s), temyiz (s) > namaz-a, temyiz-e, vs.*

Sükûnlu z lerin s söylenip söylenmediklerini, kendilerinden sonra başı (c, ç) li eklerden hangisinin kullanıldığı da belli eder. (dil bildiren *fransız-ca, İngiliz-ce, portekiz-ce* gibilerinden maadasında) bunların (ç) ile olduklarına bakarak, z nin s söylendiğine hükmedile bilir: *temiz (s) çe, kurnaz (s) ça, vs.*

c. (Tek hecelilerde olduğu gibi) çok heceli kelime sonlarındaki sükûnlu z, kendisinden sonra başı yumuşak konsonlu veya sadece vokalli bir ek katıldığı, veya bulunduğu kelimedden sonra yine böyle başı bir yumuşak konsonlu veya vokalli bir başka kelime geldiği zaman, aslı sesini muhafaza eder (ki aynı vaziyetlerdeki yabancı kelimelerde de böyle olduğu yukarıda tek hecelilerde gösterilmiştir.):

آوونق *avut-mak*, آوردلق *avud-uł-mak* (veya *avut-uł-mak*) [1].

180. Aynı konson değiş tokuşu tek veya çok heceli bir takım kelimelerde de olabilir.

[1] Bak. § 175 teki başiyelerimize A.U.E

s den (sonra).	vok.	: biz-im, siz-e, yüz-üm;
	r	: (az- <i>rak</i> , temiz- <i>rek</i> : eskidir), söz Rizā'nın;
	z	: az zarar, yaz zamanı;
	l	: svaz- <i>ladı</i> , saz- <i>lık</i> , hız- <i>lı</i> , bilmez- <i>ler</i> ;
	m	: yaz- <i>mak</i> , süz- <i>me</i> , az- <i>man</i> , söz- <i>mü</i> ;
	n	: az nazlı, göz nuru;
	v	: tez veren, söz verdi;
	y	: temiz yer, söz yeri;
	b	: az bildi, yüz baldu;
d	: yaramaz- <i>dır</i> , biz- <i>den</i> , namaz- <i>da</i> , kıt- <i>dım</i> ;	
g	öz- <i>ge</i> , ez- <i>gi</i> , boz- <i>ğun</i> , diz- <i>gin</i> , vs.	

Görülüyor ki boğazlılar, dil yanlılar (yanlağlar), dudaklılar, ve diğer dişliler arasında karşılıklı boğuk ve çınlak değiş tokuşları aynıyle cereyan etmektedir. s-z arasında ise, başı (s) li ekler bu değiş tokuştan hariç olduğuna göre, bu değiş tokuş kısmidir: (*str*, *se*, *sa*) gibi eklerin başındaki boğuk s, ötekilerde olduğu gibi yumuşak konsonlardan sonra çınlağıyla değiş tokuş edip z olmuyor. Eski Osmanlı lehçesinde [cin. s (z) ır-mek, dam. s (z) ır-mak] gibi müstesnalar görülür ki, bunlar üst yanlarındaki [m, l] gibi yumuşakların tesirinden ileri gelmiş görünüyor. (Daha eski lehçelerde çınlağıyla değiştiğine müellifin başka bir münasebetle verdiği *abol-sun* = olsun yerine: *bol-zun* kelimesindeki ekte ve Orhon kitabelerinde raslanan meselâ: *Inscri. de l'Orkhon, Thomsen, IE 11 de*, ve daha sonra *IE 17 de*:

: НҮҮТ :)) НҮҮТ :)) НҮҮТ :)) НҮҮТ :)) НҮҮТ :)) НҮҮТ :)) НҮҮТ :)) НҮҮТ :)) НҮҮТ :))

(Sağdan sola) NİҮҮТ NУҮМЛОВ ҚОҮ НУДУВ КҮҮТ
diye olmasın yok milleti Türk

НҮҮТ :)) НҮҮТ :)) НҮҮТ :)) НҮҮТ :)) НҮҮТ :)) НҮҮТ :)) НҮҮТ :)) НҮҮТ :)) НҮҮТ :))

(Sağdan sola) NİҮҮТ NУҮМЛАҚ ЗІСІДІ БУС РІҮ
diye kalmasın sahipsiz su yer

cümlelerinde *bolma-zun*, *kalma-zun* daki eklerde de böyledir.)

Osmanlı imlâsında, boğukları çınlakları ile değiş tokuş eden kelime uçlarındaki (k-ğ, k, g) boğazlılarından yalnız (k k) boğukları esas tutulmuş; bir tek l şekliyle gösterilen dil yanlılardan (l - l) ayırt edilmemiş; (b - p) dudaklılarının, (d - t), (c - ç) dişlilerinin çınlakları yazıda esas olarak alınmış; yine dişlilerden (s - z) ayrı ayrı olarak yazılmış olduğuna göre, ekseriyetle çınlaklar esas tutulmuş olmakla beraber, yine bunların imlâsında bir ittirat gözetilmemiştir. Bu Arap harfli imlâyaya halef olan lâtîn harfli yeni imlâmız, Osmanlı imlâsının esasen yanlışları olan boğazlılar esasını (ki: ġ > ģ, ve g > ģ suretinde olmak lâzım-geldiği halde, k > ģ > ġ; k > g > ġ suretinde iki merhaleyi aynı zamanda atlatmak tarzıdır) taklit etmiş; yine ona uyarak l - l arasını ayırt etmemiş; dudaklılarda ve (s - z) lerden muada dişlilerde boğukları yani bunların sükûnlu hallerini esas tutmuştur.

Arap harfli hemen bütün Türk imlâları ve Türk eliyle yazılan türkçe gramerler ise, daima çınlakları, yani bu seslerin hareket hallerini esas olarak almıştır.

MI.: اوت veya او *ot* ki muzafünileyhi: اودك *od-un* (sana ait ateş) olur. (Nebat manasına olduğu zaman vokalden evvel boğuk *t* kalır: اوتك *ot-un*); بولوت (بولوط) *bulut* ki aidiyet ekiyle: بولودك *bulud-un* [1] (buluta ait) Şu aşağıdakilerde de böyledir:

[1] Bu kelimenin bulut - un suretiade değişik tokuşsuz kullanıldığı görülür. A. U. E.

Kâşgârlı Mahmut'ta Araplara Türk kamusunu ve gramerini verirken, bunları bazan ittıratınsız olarak boğuk şekilleriyle gösterdiği halde, birçok hallerde hep çınlak şekilleriyle (hareket halleri esas üzere) göstermiş olduğu gibi, tercihinin bu cihette olduğunu da eserinin müteaddit yerlerinde birçok fırsatlarla anlatmaktadır:

Nitekim C. *Brockelmann*'da, eserinin mukaddemesinde (s. 5) şöyle der:

«Hernekadar Kâşgâri II.28,16 da sert harfleri sarahatle zikretmekte, ve: (sulp harfler bu lehçelerde (yine D.L.F. e göre, Kışcağ, Yemek, Yağma ve Arğu ahalisi ve Suvarlardan Peçenek'lere kadar olan çadır halkınca, A.U.E) dördttür: ب, ت, ج, ق, ك ... d konsonu sert harflerle bulunduğu zaman o harflerdeki mahrecin şiddeti yüzünden *t* ye çevrilir) demekte ise de, bunları yazıda başka hiçbir yerde göstermemektedir.»

Yine Kâşgârlı C. 2, s. 29 da şöyle der:

«d konsonu sert harflerle (ki bu harfler onun gösterdiği dört konsondan ibaret olmayıp, lehçemizdeki diğerleri de bunlara dahildir A.U.E.) bulunduğu zaman o harfler mahrecinin şiddeti yüzünden *t* ye çevrilir. Mazi bütün fiillerde *di* ile mukayyet olup hiç değişmez. Yalnız bunlarda asıl olan *d* dir ki bu, sert harflere mukarin olduğu zaman nutukta *t* olması daha fasihdir. Ve bu, bütün eserdeki mucerret ve mezit fiiller de kıyasıdır.»

Şu halde bu çınlak: (ğ, g - b, d, c, z) konsonlarının sükûn hallerinde (k, k - p, t, c, s) söylendiği kaidelerini okuma ve gramer kitaplarına bırakarak, imlâda bunları bir esas dahilinde muttarit olmak üzere hep çınlaklarla göstermek; ve çınlakların ikisi yan yana geldiği müstesna hallerde yalnız evvelki çınlağı boğuk şekliyle yazmak tarzı, imlânın ittıradına ve Türk dili bünyesi ihtiyaçlarına bizce daha uygun görünmektedir. Kaldıki hemen bütün Arap harfli türkçe imlâlar bilerek veya bilmiyerek, bu ciheti bu dilin yapısı için daha münasip bulmuş görünüyorlar. Şu halde tek hecelilerde hareket hallerinde son harfi k k - ğ g - ğ, v, y olanları sınıf sınıf ayırıp böyle esas vaziyetleriyle kamuslarda göstermek, diğer takımlarda da esas olan boğuk ve çınlakları yine böyle ayrı ayrı kaydetmek icap eder.

Şimdiki imlâmızda olduğu üzere, kelime uçlarında esas çınlak olan aynı kelimelerin, sükûnlu ve hareketli hallerinde değişik uçlarla ayrı ayrı kelimeler gibi görünmesinden ise, bu suretle her vaziyetinde tek şekillerle görünmeleri de (fonetik olamıyan ve bilhassa gramerle uzlaşarak icap eden yerlerde göze hitab etmek lâzım gelen imlâmız için) ayrıca terciha lâyıktır. Kaldıki bunlar, ekler dolayısıyla gramerde hem çınlak hem boğuk şekilleriyle gösterilmek gibi zaten umumî ahenk kaidesi ve vokal çeşitleniş yüzünden, mevcut şekil değişmelerine yeni kalabalıklar katmaktadır:

|dir, dir, dūr, dur + da, de + dan, den, vs.

|tir, tir, tūr, tur + ta, te + tan, ten, vs.

|ca, ce + casına, cesine, vs.

|ça, çe + çasına, çesine, vs.

|ci, ci, cu, cū + cak + cık, cik, cuk, cūk, vs.

|çi, çl, çu, çū + çek + çık, çik, çuk, çūk, vs.

توقات tokat; زدکورت zūjūrt;

سوت sūt veya sūd; سوکود veya سوكود sōyūt;

طات tat veya dat [1] قورت veya قورد kurt;

[1] ve tad. A.U.E.

Bir cihetten de, şimdiki imlâ tarzında bunların çınlak veya boğuk olanları sükûnlu hallerinde okseriyetle boğuklarla gösterildiği için, hareketli hallerinde hangilerinin değişip hangilerinin değişmeyeceği meselesi Türk olanlar için kulaktan belli olduğu düşünülse bile (ki lehçe ayrılıkları dolayısıyla bu da her zaman belli değildir), hariçten dilimizi öğrenmek isteyenler için çok müşkülât gösterir bir vaziyettir. A.U.E

•••

Bunlardan başka imlâ sistemimizdeki aksaklıkları düzeltmek üzere şu cihetlerin ayrıca dikkate alınması icabeder.

a. Vokallerin ikmali:

Yalnız dilimizdeki yabancı sözlerde değil, bizzat öz türkçe kelimelerde muhtaç olduğumuz uzun vokallerin ayırt edilmesi: Bunlardakısalalarının üstlerine veya altlarına verilecek ufak bir çizgi bu işi görebilir ise de, aynı mahiyette işidilen ve söylenen seslerde tek ölçü kullanmak üzere, meselâ: ağ-lamak, yağ-dı, uğ-raş, oğ-lum, uşağ-ı çağ (ı) r, uşağ-(a)söyle, al-dığ-(ı), ol-duğ-(u), iç-ne, oğ-ren, gördüğ-(ü), bildiğ-(i), vs. gibi öz türkçe kelimelerde sekiz kısa vokalin sükûnlu ğ ile birleşmesinden husule gelen [misallerde görülüyor ki, bir çoklarına ucunda kereler içindeki vokaller gramer zaruretiyle kalması icap eden ölü harflerdir; böyle olmıyanlarda da iştikak zaruretiyle kalanlar vardır: ağ-(a) ağ (ı) r, vs; yine görülüyor ki, türkçenin bünyesi fonetik bir imlâya bir çok hallerde müsait değildir] sekiz uzun vokalle yabancı (bilhassa Arap, Fars) kelimelerindeki î, û, â vokallerinin türkçedeki muadil iç, uğ, ağ uzun vokalleriyle gösterilmesi ciheti var: mağ-lûp, mağ-mur, iç-ma, iç-fâl, iç-mâl, meğ-mur, muğ-ber, mûğ-lim, mûğ-min. vs. Bu arada türkçede koşa «hiatus» olamayacağı için, ol-duğ-u ve emsaliinde görülen ölü ğ konsonunu yabancı kelimelerde, meselâ «vuğu-ğ-u, mâ-ğ-ârif, matba-ğ-a, tabi-ğ-i» gibilerinde vermek (kelimelerin milliyeti herkesçe bilinmeyeceğine göre) imlânın ıttıradı için lâzımdır. Yine türk tevidi iktizasınca sonu uzun veya kısa vokalli kelimelerin insıraflarında bunlardan sonra, y, n, s kononlarından icabına göre biri gelmesi zarurî olduğuna göre, yabancı kelimelerde yalnız sonu uzun vokalli olanlarını: eşyâ-ya, ebrû-sa, talâkkî-nin, vs. suretlerinde uzun vokalle yazmak;

Böyle olmayıp ta sonda uzun vokal halinde bulunanları:

tebliğ-i, menşeg-e, mevzuğ-u, vs. suretlerinde (türkçe kemiğ-i, çocuğ-u, vs. gibi) imlâya getirmek;

Ayrıca öz türkçe (ve yabancı) kelimeler de türk garamerine dahil mübalağa manasiyle meselâ:

bâ-s âstâne, kâ-zum, cā-nım, canî-m, ē-nfes, güzē-l, yazî-k, vs. uzun vokallerini de bu gibi gramer ihtiyaçlarında aynı mikyasla işaretlemek cihetleri var. Halbuki türk kulağı için hep bir mahiyette olan (ağ iç uğ + â î û + aa ü uu) sistemlerinden yalnız türk bünyesine en uygun olan bir tanesi kabul edilmek zaruridir.

b. konsonların ikmali:

1. Yabancı kelimelerin ön vokalli hecelerinde görülen ve mevcut harî şekillerimiz tarafından gösterilmesi imkânı olmıyan yeleşimsiz ğ k boğazlı çeşitlerini yeleşik olanlarından ayırt etmek: mikrop, mikrofon, müşfik, zeuk, telâkkî, sevki, gibi. [Halkevi terkinde

یورت *yurt*. [1]

Yabancıdan alınma bazı kelimeler de aynı değiş tokuşa uğrar:

MI.: کورد ***kükürt*, izafet zamiriyle: کوردک *kükürd-ün* [2] (sana ait kükürt) [3].

[1] veya یورد *yurd*; یوغورت *yoğurt* ve یوغورد *yoğurd* ta böyledir. A. U. E.

[2] Veya aidiyet (*nisbet*) ekiyle *kükürd-ün* (kükürde ait, mensup). A. U. E.

[3] Bütün bu bahis hakkında bak. § 175 teki haşiyelerimize. A. U. E.

işitilen *k* ki, meselâ *kemik* teki yeleşik «mouillé» *k* dan ayrıdır]. Yine *Vaşington*, *miting*, *Güfenberg*, *klerinğ*, *fürig*, *mürğ* gibi kelimelerde işitilen ve söylenen *ğ* de, [*aheng*, *ferheng*, *deng*, *gemi*, *zengin*] deki yeleşik *g* den ayrıdır.]

2. Dil yanlıkların düz ve çukurlarını ayırt etmek:

Öz türkçede düzleşen çukur *l*leri, ve yabancı kelimelerde art vokalli hecelerde de çukurlaşan düz *l*leri göstermek üzere:

(*ay-lar*, *boy-la*, *ay-lık*, vs. + *faz-la*, *mut-lağ*, vs. (bak § 168 de *l* bahsindeki notlarımıza)) misallerinde olduğu gibi ayırt etmek.

c. Gramer ihtiyaçlarına göre bazı işaretlerin ikmalî:

Türkçenin izafet zamirleri:

Müfret ve cemi mütekellime izafet zamirleri; [*i*] *m*, [*i*] *miz*: *ev-im*, *ev-imiz* (sonu konsonlu kelimelerde); *bahçe-m*, *bahçe-miz* (sonu vokalli kelimelerde);

Müfred ve cemi muhatap izafet zamirleri, [*i*] *n*, [*i*] *niz*: *ev-in*, *ev-niz* (sonu konsonlu kelimelerde); *bahçe-n*, *bahçe-niz* (sonu vokalli kelimelerde)

Müfret ve cemi gaip izafet zamirleri:

I. İzafet terkibi nücerret halinde iken; *i*: *ev-i* (sonu konsonlu kelimelerde); *si*: *bahçe-si* (sonu vokalli kelimelerde); *ev-leri*, *bahçe-leri* (sonu konsonlu veya vokalli kelimelerde);

II. İzafet terkibi insıraflı halinde iken; (*s*) *in*, *ler-in*:

İzafetin muhatap ve gaibinde mefulünbihi: *ev-in*) *i* = sana veya ona muzaf olan *ev*) *i*;

> muhatap ve gaibinde mefulünileyhi: *ev-in*) *e* = sana veya ona muzaf olan *ev*) *e*;

> muhatap ve gaibinde mefulünlihi: *ev-in*) *de* = sana veya ona muzaf olan *ev*) *de*;

> muhatap ve gaibinde mefulünanhi: *ev-in*) *den* = sana veya ona muzaf olan *ev*) *den*;

> muhatap ve gaibinde aidiyet : *ev-in*) *in* = sana veya ona muzaf olan *ev*) *e* ait.

Eski Türk lehçelerinde (*s*) *in*, *ler-in* suretleri cümlede mefulünbihi olarak [şimdiki *evin-i*, *bahçesin-i*, *evlerin-i*, *bahçelerin-i* suretleri gibi] kullanılırdı: *ev-in barç-in yıktı*; *evlerin*, *bahçelerin harab etti*, vs.

Şu halde görülüyor ki, bir muhatap zamiri [*i*] *n* den başka bir de gaibe izafet terkibi mücerret halinden insıraflı hallerine geçişinde kullanılmaya mahsus gaip zamiri (*in*) var. Yukarıki misallerde de görüldüğü üzere, bunlar iltibas halindedir. Bu iltibas kaldırmak için söyleyişte ve yazıda aynı olan bu zamirlerden muhatapı, hiç olmazsa yazıda *n* suretinde işaretliyerek gnibi olan *in* den ayırmak lâzımdır. [Gaip zamirinin insıraflı hallerinde, mücerret *i* li halinden fazla olarak görülen «*n*» ye gramerlerimiz vikaye nunu demiş,

C. BİR VOKALLE BAŞLIYAN EKLER. [1]

181. *Bir vokalle başlıyan ekin bu vokali ya ârizî (yardımcı, auxiliaire) veya aslî (constitutif) olabilir.*

[1] Aşağıda verilen malûmat türkçe kelimelerin hece itibariyle teşekkülû (üçüncü kısım, § 106 ve aşağısı) bahsinde verilebilirdi; fakat bunları *eklere* ait kaidelerin umumî heyetinden ayırmamak, bizec daha üstün göründü. J. D.

ve gûya iki vokalin çatışmasından hasıl olan *koşa* «hiatus» dan vîkaye için bunun bir *sığınık* «intercalaire» konson olduğunu kastetmiş olmaları doğru olsaydı, bu (n) in daima iki vokal arasında bulunması icap ederdi; halbuki mefulünfih, mefulünaah hallerinde koşa vaziyeti yoktur; ve (in), tarihî bir teşekkülün varlığından ibaret olarak, izafet terkiplerinin yalnız insıraflı hallerinde görünmektedir.]

Kaldı ki bu muhatap zamiri, sonu vokalli bir kelimeye katıldığı zaman gaip zamirinden söyleniş ve yazılışta ayrıldığı da olur: *bahçe-n* = sana muzaf bahçe (muhatap); *bahçe-sin*de = gaibe muzaf bahçe-de.

Şimdi bu iki muhatap ve insıraflı gaip zamirinden maada bir (n)in daha vardır ki, bu da ötekilerle söyleniş ve yazılışta iltibas etmekle beraber, gramerdeki mana ve fonksiyonu itibariyle ayrıdır:

Mütekellim ve muhatap zamirleri isme bitişik ek halinde zamirlerdir ki, mercilerinin yerlerini tutarlar. Fakat bu *in* de, gerek fert halinde mücerretlere ve gerek izafet terkibi halinde mücerretlere ayrıca idiyet manasıyla katılır.

Mücerret fert isimlerde: *ev-in* = ev - e ait;

Mücerret izafet terkiplerinde: *evin-in* = sana muzaf olan ev - e ait;

» » » : *evin-in* = ona muzaf olan ev - e ait.

Bu aidiyet eki ötekiler gibi zamir olmayıp, katıldığı kelimeye mensubiyet ve aidiyet manası vererek girer; ve o kelimeleri bir ismi mensup (nisbet sıfatı) yapar; (yalnız bunun şekli *ben*, *biz* kelimelerine katılınca *in* yerine *m* ile değişerek *im* olur: *ben-im*, *biz-im* = «*ben-in* — *biz-in*: bana, bize ait, yerinde»: zaten *ben*, *biz* zamirlerine eklenen bu edatın yine zamir olmasına ihtimal verilemez.):

sen-in, *siz-in* — *ev-in*, *bahçe-n-in*, *evim-in*, *bahçe-ler-in-in* (= sana, size, eve, bahçeye ait; bana muzaf eve, sana muzaf bahçelere ait).

1. Nisbet sıfatı olduğu yerler:

ben-im, *biz-im* (=in)ev = Bana, bize ait ev (sıfat terkibi);

senin, *siz-in çocuk* = Sana, size ait çocuk » ».

Lehçemizde bu vazife ile (o, onlar) gaip zamirlerine katılmaz: *on-an*, *onlar-in* ev denilmez. Ancak gaip vaziyetinde yalnız *imam-in* Hatçe = imama ait Hatice (sıfat terkibi) gibi lehce kullanışları vardır.

2. İzafet terkiplerinin teşkili izafet zamirleriyle olur; mütekellim, muhatap aynı mecliste oldukları için ne evvel ne sonra bu zamirlerin mercii söylenmez: *ev-im*, *ev-in*.

Fakat gaibe izafette mercininin söylenmesine ihtiyac vardır:

Öğretmen mektebe geldi, (kitab-ı) evde kaldı.

Kitap, gaip olan (ı) zamirine aittir ki, mercii üst cümledeki fail (öğretmen) dir.

Eğer söze haşlarken gaibe izafet fikri verilmek isteniliyorsa, o zaman *öğretmen-in* (*kitab-ı*) deriz ki, (*kitab-ı*) izafet terkibi zâhir bir isimle zamir bir isimden (ki bitişik bir ek halindedir) vücade gelmiş olup, muzaf olan kitap, muzafün ileyh zamirleri demek

Bu mevkideki vokallerin ârızî mi yoksa aslî mi oldukları, ek yine sonu *vokalli* bir kelimeye katıldığı zaman bilinir; bu vaziyette ârızî olan vokal düşer de, aslî olan vokal olduğu gibi kalır.

182. *Ek başlarında ârızî veya duraksız (instable) vokaller.* — Şimdi görüldüğü üzere, ancak bir konsonla sonlandığı zaman yerinde kalabilen

olan izafet zamirlerinden gaip olan şahsa izafet edilmiş ve bu, gaip olduğu için mercii olan (öğretmen) üst başında hemen söylenmiştir.

Bu takdirde bu şekil, (merciyle beraber gaibe izafet) şeklindedir ki, merci bu terkibe *in* aidiyet ekiyle, yani o da bir zamir olmayıp rapt eki olanla bağlanmıştır. Ve bu mercii şekil marifedir ki, nekre şekli «öğretmen (kitab-ı)» dır. (Söylemeye hacet yoktur ki bu gaip, bir mercii vekili olarak terkipte müzafün ileyh rolünde olup, muzafı bitişik olduğu kelimedir. Vekil olan zamir muzafünileyh olunca, tabiidir ki aslî olan (öğretmen) de merci rolüyle ve dolayısıyla müzafün ileyhtir.

Yine bu takdirde (ev-im, ev-jâ — ev-imiz, ev-iüz) gibi mütekellime ve muhataba izafet terkiplerinde de görüldüğü üzere terkipte muzaf evvel, müzafün ileyhler de (izafet zamirleri denilen ve muzafa eklenece bitişik zamirler halinde) sonradır; ve bu zamirler hakiki müzafün ileyhler olan mütekellim, muhatap gaip şahısların terkipte vekillğini etmekte, onlara köprü vazifesini görmektedir. Bundan da anlaşılıyor ki, türkçede izafet, muzafünileyh zamirlerinin bir muzaf mevkiine gelen isimlere eklenmesiyle olur da, zamirden başka vasıta ile iki zahir isim, biri ötekine ait olmak fikrini veremez.

3. Aidiyet ekinin daha evvelce girdiği kelimeyi sıfat ta yaptığını söylemiştik: Bizim ev, senin oğlan, imamın Hatice, vs.

Bu ek isim cümlelerindeki bir isme katılarak, onları haber rolünde bulunacak (başka bir sıfat gibi) sıfat yapar ki, nisbet sıfatıdır: Bu kitap öğretmenindir (öğretmene aittir). (Bu çocuk çalışkandır, isim cümlesinde «çalışkan» sıfatının rolü gibi).

İhtar.— Mefulün ileyh eki olan (a, e) de, bu yerde aynı rolü görür:

Sözüm sanadır (sana ait, sana mahsus tur); oyuncak çocuğadır (çocuğa ait, çocuğa mahsustur), vs.

Tasrifteki gaip zamiri ile aidiyet manasında muhtelif rolleri olan bu *in* ekini (yani gaibe izafet terkibine mercii bağlayan ek ile nisbet ve aidiyet sıfat ekini) birbirinden yine ayrı bir işaretle ayırmak icap ederse de, hiç olmazsa muhatap ve gaip zamirlerini birbirinden ayırt edip bunları, rollerini sıyak ve sibaktan sezmek üzere haliyle bırakmak ta olur.

Bir de frenk gramerlerinin bunlardan hangisine «génitif» dediklerini bilmek icap eder: (Her ne kadar buna gramerlerimizde «muzafun ileyh hali» deniliyorsa da) şüphesiz ki bu, ne müfret muhatap zamiri olan *in*, ne de gaip mercii izafet terkibine bağlayan *in* dir; o halde génitif insıraf hallerinde kullanılan gaip zamiri mi, yoksa bu aidiyet ekimi?

Fransız kamuslarında génitif'e ait ma'ûmat şöyle hulâsa ediliyor:

[Lâtince «casus genitivus = doğuran halet» yerinde sadece: génitif = doğuran. Gramerce: insıraflı kelimelerde isimlerin, sıfatların, zamirlerin ve ferî fiillerin aldığı bir hal olup, esasen pek mütenevvi olan mahiyeti, ekseriya nisbet ve aidiyet fikrini işaret etmekten ibarettir.

Hind - Avrupa dillerinde (hakkıyla söylemek lâzımsa, diğer bir dil ailesinde bunun varlığı bahis mevzuu olamaz?) génitif sigalarının menşei ve ilkleme manası aydınlanamadı. Hattâ bu haletin mütenevvi kullanışlarını bir vâhede irca etmek imkânsız kaldı; lisaniyatçılar bir fiilden teşkil edilen génitif ile bir isimden (alem veya sıfattan) teşkil edilen génitif'i ayırt etmekle iktifa ediyorlar. Fakat Hind - Avrupa dillerinin tarihi inkişafı devamıca génitif'in ayrı olan sigası yerine bir veya bir çok yerlerde başka bir

bu vokaller, daima *i* suretinde (bak. § 155) dir. Bu sebeple bu gibileri ikinci sınıf (esreli × ötrülü) eklik unsurlar kısmına dahildir.

Lüzumu halinde bunları çift köşeli çengel işareti arasına koyarak göstereceğiz.

halet kullanılmıştır. Nitekim lâtincede zarf rolündeki génitif yerine, «yemek, içmek, arzulamak, vs.» gibi manalar bildiren fiillerde mefulün bih kullanılmıştır ki (énallage casuelle = bir kelime haletini başka bir kelime haleti yerinde kullanmak = haletler becayişi) dedikleri de budur. Fazla olarak Hind - Avrupa müşterek ve umumî dilinde bazı halet şekilleri iltibas halindedir:

O lu olanlardan maada teme (aslı madde)lerin müfret génitif'lerinde ve mefulün anlarında olduğu gibi ki bu, (syncretisme proéthnique = beşerin kavimleşmeden evvelki zamanlarına ait ağaların bir olması) dır. Şu halde hemen de bütün gramer kategorileri gibi génitif kategorisi, şekli gibi işlemi bakımından da tam ve kat'i bir tarife pek az müsaittir.]

Bu izahlara istinat ederek, dilimizdeki bu eklerin de uzak bir menşede bir oldukları (çünkü nihayet izafet te bir frenk kamusunun génitif için dediği gibi, bir nisbet ve aidiyet demektir) düşünülebilir; şurası meydandadır ki, ikisi (muhatap ve gai.) zamiri olarak, üçüncüsü zamir olmayıp sadece bir (sıfat, nisbet ve tahsis) eki kalarak sonraları vazifelerde ayrılmış halleriyle bugünkü lehçemizde yaşamaktadır. Ve bizce onun içindir ki, ilk zamanlarda bir olması lâzım gelen bu ekler şimdi böyle iltibaslı bir halde görünüyorlar. Haletler becayişine «énallage casuelle» gelince, eski Orhun ve Yenisey yazılarında yer yer mefulünüfih yerinde de kullanıldığı görülen *ka* nın yine mefulünileyh yerinde kullanıldığı görülür ki, bu *ka* lehçemizde (*e*, *a*) mefulünileyhinin ceddidir.

Bu itibarla frenklerin génitif tabirinden bizim anlayacağımız, muhataba izafet zamiri olan *i)n*, ve gaibe izafet zamiri olan *i)n*, ve yine gaibe izafet terkinininin mercii *o* izafet terkinine bağliyan tahsis manalı rabit eki *i)n* değil, aidiyet eki olan *i)n* olmak icap eder. İsmi halleri arasında sayılan ve (isim cümlesinde) haber olan budur; yoksa bunda mercii, gaibe izafet terkinine tahsis eden ve muzafünileyh edatı denilen *n-in* hatıra gelmemelidir. Kaldığı Türk génitif'inin esas manası Hind - Avrupanınıklar gibi sarahatsız de olmayıp, gerek mana bakımından (bilhassa insıraflı gaip zamiriyle sıfat va nisbet ekinde) ekseriya aidiyet fikriyle birleşmekte, ve gerek şekil bakımından bir vahide irca edilebilmeğe müsait görülmektedir.

2. *ler*'i suretindeki cemi gaibe izafet zamirlerinin, muzaf ve muzafün ileyh tek veya çok yahut müşterek olduklarına göre ayırt - edilmesi :

Orhan'ın (evi) = Orhan'a muzaf bir ev; *evi* (1. muzafün ileyh ve muzaf tek);

Orhan'ın (evleri) = Orhan'a muzaf çok ev: *evler-i* 2. (muzafün ileyh tek, muzaf çok);

(Bahçıvanların), Orhan ve Türkân'ın evi = (bahçıvanlara), Orhan ve Türkân'a ortaklaşa muzaf bir ev: *ev-i* (muzafün ileyh çok, muzaf tek);

(Bahçıvanların), Orhan ve Türkân'ın evleri = (çok bahçıvandan herbirine) veya Orhan ve Türkân'dan herbirine muzaf ayrı bir ev: *ev-leri* (ayrı ayrı muzafün ileyh çok, ayrı ayrı muzaf çok).

(Bahçıvanların), Orhan ve Türkân'ın evleri = (ortak olan bahçıvanlardan herbirine) veya Orhan ve Türkân'dan herbirine ortaklaşa muzaf çok ev: *evler-i* (ortak muzafün ileyh çok, ortaklaşa muzaf çok).

Bu son vaziyette bunlar (*evler* «*ler*» -*i*, *ev* «*ler*» -*leri*) yerinde olup iki aynı cemi ekinden biri düşmüş sayılır.

Aynı şekilde yazılıp, gösterdiğimiz müteaddit manalara şumulü olan bu müfret ve cemi gaibe izafet zamirlerinin, yukarıda işaret ettiğimiz gibi her manaya göre birleşik veya

Müfret mütetekellim mülkiyet (possessif) eki, duraksız bir vokalle başlar: — [i] m [1]; ve böylece

پدرم ** *peder-im* olur; fakat kelime sonu vokalle biterse:

بابم *baba-m* suretinde olur.

Söylemeğe lüzum yoktur ki, bu ârizî vokal yerinde kaldığı zaman daha yukarılarda (§ 148 ve aşağısı) gösterilen keşikleniş (alternance) kaidelerine başeğer.

İHTAR. — Bahis mevzuu olan bu eklerin, bir konsonla başladıklarını ve kelimenin kendisi de bir konsonla nihayetlendiği zaman bu konsonun, yerini bir ârizî vokale bıraktığını söylemek, nazari olarak daha doğru olurdu. Bununla beraber öz türkçe kelimeler ekseriya bir vokalden ziyade bir konsonla nihayetlendiği, ve bunun neticesi olarak ârizî vokalin düşümünden ziyade kalımı daha sık olduğu görülmekte olduğundan, bu eklerin ârizî bir vokalle başlayan ekler olarak iibara alınması daha müreccah olacağına hükmettik [2].

[1] Bitişik zafet zamiri. A.U.E.

[2] Bu *i*, keşiklenerek kelime ahengine göre (ı, ü-u) da söylenir. Müellifin bu gibi hallerde hep aynı surette [i] gibi gösterdiği şekil, ahenk icaplarına göre hangisi ise ona işaret olduğu anlaşılacak lüzum gelen şamil bir rumuzdan ibarettir. A. U. E.

(-) ile ayrılmış bir surette yazılarak hiç olmazsa göz için ayırd edilmesi, yazar tarafından hangi mananın kastedildiğinin anlaşılmasını kolaylaştıracağı gibi, adli ve hukukî bakımdan da ehemmiyetli sayılabilir.

3. Kelimenin ilk hecesindeki kısa veya uzun bir vokalden sonra vurgunun işaretlenmesi.

a. Nida edatı rolünde olduğu zaman:

Hü°sniye, *Mā°cit* yanıma geliniz; *ka°rdeşim* nerdesiñ? (= ey baba muzaf kardeş, nerdesiñ) demektir. «*Kardeşim* geldi» cümlesindeki (kardeşim) gaip mevkiinde fail rolünde olup, evliskisi gibi değildir; evliskisi hitap yerindedir.)

b. Cins isim, has isim olduğu zaman:

Ka°rtal-a giden tren (bu, «kartal büyük bir kuştur», cümlesindeki cins ismi olan kartal gibi söylenmez);

Fe°ner-de oturuyor, *Ça°rşamba-ya* gidecek (bunlar cins ismi olan, fener ve çarşamba gibi söylenmez), vs.

c. Cümledeki nahvi tertibi bozmadan ona dâhil bir kelimeye ötekilerden üstün bir ehemmiyet vermek istenildiği zaman (ki bunlardan bir tanesinin ilk hecesindeki vokalden sonra bu vurgu verildimi, artık başkalarına verilemez):

be°n (başkası değil) bu gün annemi görmek için İstanbula indim.

Ben *ba°gün* (başka gün değil) annemi görmek için İstanbula indim.

Ben bu gün *a°nnemi* (başkasını değil) görmek için İstanbula indim.

Ben bu gün annemi *görme°k* için (başka şey için değil) İstanbula indim.

Ben bu gün annemi görmek için *İstanbul°a* (başka bir yere değil) indim.

Filinin yapıldığı, ehemmiyetle belirtilmek istenildiği zaman, onun son hecesindeki vokalden sonra getirilir:

183. *Ek başlarında aslî (constitutif) vokaller.* — Bu vokaller, yine bir vokalle biten kelimelerden sonra bile, yerlerinde kalır.

Bununla beraber, kelimenin sonlama vokaliyle ekin başlama vokalinin bir araya düşmesinden doğacak koşa (hiatus) dan sakınmak için, *kelime ile ek arasına bir konson sığıştırılır ki bu, âdet üzere bir sığınık (intercalarie) konson hizmetini gören yarı vokal y dir. y nin bu rolü hususî bazı hallerde n ve s konsonlarıyla de görülür. [4]*

MI. : *l'ā ana ; e)lenik hali (mefulünileyh) : ana-(y)a.*

Baş'ama vokali aslî olan bir takım eklerin, eski osmanlı türkçesinde arızı bir başlama vokali vardı (hak. § 645 ve 608).

[3] Burada fazla yer tutacağı için, ek başlarındaki ârizi veya aslî vokaller hakkındaki görüşlerimizi ileride ayrıca kayıd edeceğiz. A. U. E.

[4] Yalnız bu kadar değil: konsonla nihayetlenen sayılarda ahenge göre (er,ar) dan ibaret olan ek, sonu vokalli olan sayı isimleri (iki, altı, yedi, yirmi, elli) ne katıldığı zaman başa getirilen (ş) de, bir sığınık vokal hizmeti gördüğü için bunlara katılmak lâzımdır. A.U.E.

en bu gün annemi görmek için İstanbula gitti^om.

Söyliyenin, istediği cümle cüz'ünü vurguladığı söyleyişinden belli ise de, yazanın ehemmiyet verdiği cümle cüz'ünü belli etmek üzere ona vurgu işareti vermesi, daha evvelki vaziyetler için olduğu kadar, bu nahvî faide için de elzem görünüyor. Vurgunun daha başka ve değişik rolleri hakkında bak. § 517 deki notlarımıza.

Yukarıdan beri topluca izahına çalıştığımız imla meseleleri hakkında netice olarak diyeceğimiz şudur :

Dil, tarihi akışı içinde uğradığı fonetik değişiklikler dolayısıyla, az çok devam eden farklı söyleniş merhalelerinden geçer ki, imlâ bu merhalelere ayak uydurmak için vakit vakit bazı tadillere uğramaya namzet olarak kurulmuş bulunur. Şu halde onun başlıca vazifesi dilin bulunduğu merhaledeki örnek söylenişini gramer ve ıstikak icaplarını da kolluyarak muayyen ve şamil bir sistem halinde yazıda mümkün mertebeye azami derecede sıhhatle aksettirmektir; yoksa ne bugünkü söyleniş vaziyetine hakim olmak, ne de ilerideki söylenişleri önlemeğe çalışmak onun kârı değildir. Bunun için, özlüğüne doğru kuvvetli hamlelerle yürüdüğünü şükranla gördüğümüz türk dilinde ne zaman ve ne kadarı düşeceği malûm olmaksızın halâ yaşamakta devam eden bilhassa benimsenmiş veya ileride benimsenmesi muhtemel (islam ve hıristiyan aslından) yabancı kelimeleri bu günün imlâsında şimdiden hesaba katmamak doğru değildir. Esasen hep istediğimiz bu tasfiye hasıl olduğu zaman, inlâmın icap eden tenzil ve tadilleri yapmasını engelliyecek bir şey yoktur. Kaldı ki her imlâ, tarihi bir dil devresinin söyleniş manzarasını yazıda sıhhatle aksettirmek rolünde olacağına göre, bu rolü bazı cihetlerden aksak ve eksik yapan bugünkü imlâ sistemimiz, tabiidir ki mühtaç olduğu sıhhat ve kat'iyyeti temin edememek yüzünden bir imlâ birliği tesis edemediği gibi, bugünkü söyleniş manzarası hakkında tam bir vukuf edinmek istiyecek olan yarının dilcileri için de tamamiyle sağlam bir zemin veremeyecektir. Bu itibarla da salim ve şamil esaslar dahilinde bir an evvel kat'i olarak tadil ve tespit edilmesi gereklidir. A.U.E.

D. EKLERE AID KAİDELERİN HULÂSASI.

184. 145 den 183 üncü bende kadar gösterilen kaideler şöylece sümümlenebilir :

Bütün ekler, 148 ve aşağısı bentlerde anlatılan vokaller ahengi kaidelerine başeğer. Ekler, bu vokal değişikliklerinden başka olarak şu aşağıdaki değişikliklere de uğrıyabilirler :

1° Eğer ek, bir konsonla başlarsa, bu konson, kelimedeki sonlama unsurun mahiyetine göre keşiklenerek boğuk veya çınlak olabilir (ki bu değış tokuş, ekin başlama konsonu bir boğazlı olduğı zaman daima vakidir § 169 ve aşağısı).

2° Ek bir vokalle başlarsa, mesele şu cihetlerden ayrılır :

a. Kelime bir konsonla nihayetlenir ki, o zaman bu konson bir takım değışikliklere uğrıya bilir. (Bak. § 176 ve aşağısı).

b. Kelime bir vokalle nihayetlenir ki, bunda da mesele ayrılmak icap eder :

a. Ekin (başlama) vokali ârizî ise bu vokal düşer (§ 182).

β. Ekin (başlama) vokali aslî ise kelime ile ek arasına bir konson sığıştırılır (§ 183).

Muhtelif ekler, hattâ şimdi hulâsa ettiğimiz tertip içinde olmak üzere daha ileride eşelenecektir.

IV. GİBLEŞİRLİK (BENZEŞİRLİK, assimilation).

185. Yukarıda sergilenen bahiste gibleşme hadisesinin bir çok uyarlama yerlerini eşelemek fırsatını bulmuştuk. Bunlar içinde en ehemmiyetlisi olan vokaller ahengi kanunu (bak. § 136 ve aşağısı), kendi yanı başında bitişik olmıyan seslem (phonèmes)lere, tesir etmek gibi bir hususîlik göstermektedir. Öteki gibleşme halleri şu aşağıdaki örneklere irca edilebilir:

186. — 1° sürekli bir sesin teması yüzünden ileri gelen gibleşmeler. — süreksiz bir ses, sürekli bir sesle temas halinde bulunduğu zaman, bazan sürekli olur.

MI. : *اَشَام* *aşam* > *اَشَام* *aşam* (Anadolu'da).

Bu suretiedir ki, süreksiz çınlak boğazlılar olan *ğ* ve *g*, keltmelerin içinde bir vokalden sonra buldukları zaman (*ğ* daima ve *g* bazan olmak üzere) birincisi *ğ* ye ikincisi *ğ* ye çevrilir. Sonunda buldukları çok heceli isimlere (veya fiilin isim sigalarına) başı vokalli bir ek katıldığı zaman, süreksiz boğuk boğazlılar olan *k*, *k*, konsonları çınlak sürekliiler olan *ğ*, *ğ* ye çevrilirler (bak. § 201 ve aşağısı).

187. — 2° Çınlak bir seslemin teması yüzünden ileri gelen gibleşmeler. — boğuk bir ses, çınlak bir sesle temasta bulunduğu zaman bazan çınlak olur.

Bu surettedir ki, ekin katıldığı kelime bir vokalle veya çınlak bir konsonla nihayetlendiği vakit, ekin başlama konsonu bazan çınlak olur (ki bu tekâmül daima boğazlı bir konsonda görülür.) (bak, § 169 ve aşağısı; § 176 ve aşağısı).

Evvelki bentte kelimelerin sonundaki *ç* ve *k* boğazlılarını da bazı hallerde çınlak hale geldikleri görülmüştü.

188. — 3° Dudaklı bir sesin temastı yüzünden ileri gelen gibleşmeler:

a. *ğ* ve *g* çınlak boğazlıları, kelime içinde (*ö, o, ü, n*) dudaklaşık vokallerinden birinin önünce veya ardınca gelirse bazan *v* mahiyetini alır. (bak § 46, 47).

b. Bir boğazlı genizli olan *n̄* de, aynı vaziyette *m* olabilir. (§ 73 ihtar).

189. — 4° Yarı vokal *y* nin temastı yüzünden ileri gelen gibleşmeler (ki şimdiye kadar bahsi geçmiyen biricik gibleşme hali budur). (*a, e*) alçak vokalleri yarı vokal olan *y* nin önünce veya ardınca gelirse, bazan yukarıki sırasına göre (*ı, i*) yüksek vokalleriyle değişirler.

Bu gibleşme hadisesi münferit bir kaç halde vukua gelir:

باقماق *yayka - maç* > بیقماق *yıy (= yı) ka - maç*;

یینه *yene* > *yine* [1];

گیمک *g'ey - mek* > *g'ty - mek*.

mak. bir de § 627, ihtar 2, ve § 644.

Bunlardada öyledir:

Diğer türk dillerinde *çayan* (*çadan*) a muadil olan *çıyan*;

çeyne - mek e karşılık olan *چیکنه مک çiyne - mek*

5° *n* (veya *n̄*) den sonra *l* > *n* gibleşmesi (ki daha evvel VIGUIER tarafından kaydedilmişti): *onlar* yerine *onnar*; *görsünler* yerine *görsünner*; *dinle - mek* yerine *dinne - mek*. Şuna da dikkat edilmeli ki, bu hadise konsonun teşdidine (gémination) varıyor.

(Gibleşmezlik dolayısıyla) teşditten sakınma demek olan şu makûs hadiseyi muk: *molâ* yerine *monla*; *yol - la* yerine *yon - la* (Blau, S. 245).

Eski Osmanlı türkçesinde *m* den evvel bir *l* > *m* gibleşmesi izlerine de dikkat edilmeli (bak. misaline, § 137). [2]

[1] Bunlardan bugünkü lehçemizde yalnız *yine* söylenişi yaşadığı gibi, başta *y* > *g* değişimiyle de *yene* yerine *gene* sureti kullanılır A.U.E.

[2] Buraya müellifin kaydetmediği şunları da katmak icabeder:

6° Dudaklılardan boğuk veya çınlak (*b, p*) den evvel *n* (*n̄*) > *m* gibleşmesi (aynı ve ya ayrı kelimelerde):

a: (Aynı kelimedede): *pen* (*m*) *be*, *ten* (*m*) *bel*, *tan* (*m*) *bar*, *kan* (*m*) *bur*, *çen* (*m*) *ber*, *İstan* (*m*) *bul*, *arı* (*m*) *ber*, *an* (*m*) *bar*, vs.

b: (Ayrı kelimedede): *son* (*m*) *bahar*, *bin* (*m*) *başı*, *on* (*m*) *para*, *gan* (*m*) *pürü*, vs.

7° Dil yanlı *l* den evvel *r* > *l* gibleşmesi:

Bu hadise hütün İstanbul'da yaygın olmamakla beraber, bir kısım halkın dilinde işitilir:

şeker (*l*) *li kahve*, *gelir* (*l*) *ler*, *alır* (*l*) *lar*, *ker* (*l*) *li fer* (*l*) *li*, vs. A.U.E.

V. GİBLEŞMEZLİK (Benzeşmezlik, dissimilation).

190. Bu hadise Osmanlı türkçesinden ziyade bir takım şark lehçelerinde daha sık görülür. Osmanlı türkçesinden bir kaç misal :

اَشَجِي *aş - ci* [1] yerine *ağ - ci* [1] de söylenir;

تَپ مَی *tep - me* yerine *تَک مَی* *tek - me* de söylenir.

کِرْمَک قِرْمَک *kırp - mak* yerine *کِرْمَک قِرْمَک* *kırk - mak* ta söylenir.

(Bu iki misalde dudaklılardan biri, boğazlılara çevrilmek suretiyle gibleşmezlik haline getirilmiştir.)

191. Osmanlı Türkçesi kelimelerinde az vaki olan gibleşmezlik, yabancıdan alınma kelimelerde, bilhassa (görüldüğü üzere Türk fonetiğine zıt olan [2] bak. § 108) ikizlenik (teşditli, géminé) konsonları havi kelimelerde pek çok olur.

اَفْطَار *affar*, halk ağzında : اَقْطَار *ağtar*;

مَشْعَم *maşamma*, halk söyleyişinde : *muşamba*.

Farsçanın *تَنُور* *tennar* kelimesi türkçeye *تندور* (*tandur*) veya *تندیر* *tandır* kelimesini vermiştir [3].

Daha birkaç gibleşmezlik misali :

پُرْکَآر *pürk'âr*, halk ağzında : *پَرْگَل* *pergel*; italyanca *batista*'dan *پَاتِشْکَا* *patişka*; *neste* (bak. § 1227, ihtar 2.); *inan*, halk ağzında *inam*; *devşirmek*, eski Osmanlı türkçesindeki *دَرْشُور - مَک* yerine (bak. § 580).

VI. VURGU (= ses vurgusu, accent tonique).

192. Türkiye türkçesi umumiyetle, vurguyu kelimelerin sonuna bırakmaya meyleder.

Eklemsiz türkçe kelimelerde vurgu daima son heceye gelir.

Eklere gelince, bunların bir takımında vurguyu kendilerine çekmek hassası olup, bir takımı ise onu ek alacak kelimeye bırakır.

muk, bilhassa § 210, (isimlerde) ve § 594, 607 ve 624 (fiillerdeki şahsi sigalarda.)

[1, 1] Bu kelimelerin lehçemizde söylenişleri *c* ile değil *ç* ile dir. A.U.E.

[2] Müellifin mütaleasına göre Türk fonetiğine zıt olan bu ikizlenme (teşdit, gémination) hadisesi, fikrimizce çok eski zamanlardan beri olduğu gibi bugünkü lehçemize de hiç yabancı değildir. Bak. Daha evvel geçmiş bahislerde buna dair mütalealarımıza. A.U.E.

[3] Bizce, bu iş aksine olup, türkçenin *tandur* > *tandır* kelimesini Farslar *tennar* şeklinde benimsemişler, ve Araplara da vermişlerdir. Öz türkçede bunun, (hararet) ve dolayısıyla (ışık) esas manalarında görünen (tan) kelimesiyle ilgili olduğu seziliyor. Bak. D.L.T (bazan *n* > *m* değişimiyle): *tam-a* (III. 177) cehennem; *tam-du* ve *tam - dağ* (I. 350) yangın; *tan-ç-ğ-a-mak* = *tan-ca-mak* = (II. 171) et ateşte yanıp kokmak (*muk*, muhtemel bir art vokalli *tancara* (*k*)dan lehçemizdeki *tencere* = ateşe dayanır kap; ve yine *muk*, Yahu-dilerde mukaddes ay sayılan *tam-uz(s)*, *tam-muz(s)* söylenişli lehçemizin *tem-muz* kelimesi ki, sıcağa mensup demek olan yaz ayı; (Bürhānı Kātı) farsça; *tem-muz* şiddetli hararet manasınadır; ve yaz ayı ismi ki, bu ayda güneş secretan bürcünde devreder. A.U.E.

Filin ismi sıgalarına (§ 808), türeme isimlere (§ 508 den 547 ve 852 den 871), ve eklenik bağlaçlara (postposition) gelince, bunlar :

- *li* (§ 529); (vokalden sonra) - [i] *li* (§ 853); - *ci* (§ 524), - *ce* (§ 918), - *ki* veya - *gi* (§ 868), - *ri* (§ 906) de olduğu üzere, *tek heceli ve sonu vokalli* bulunanlar müstesna, vurguyu kendilerine çekerler. Bu ekler, veya edatlar (particules) ise sonu *konsonlu* oldukları zaman vurguyu eklemli tabana (kökene) bırakırlar.

- *mê* eki hususî bir hal teşkil eder (böyle iki ek olduğu için bunları birbirine karıştırmaktan çekinmeli). Bak. 711 ihtar.

Tek bir vokalden ibaret eklerin bocalyan bir vurgulanması var. Muk § 1333, İhtar 2: - *u* (*ū*) [§ 869], - *i* (*i*) den daha çok vurgulanır [1].

— Bonelli, Nielsen ve Proehle gibi müellifler, türkçede tahsisen vurgu meselesine dair monoğrafiler yazmışlardır.

[1] Vurgu hakkında bak. § 175 teki izahlarımızda. A.U.E